Wydano na zlecenie:
Lokalna Grupa Działania „Ziemia Lubawska"
ul. Wybudowanie 4
13-306 Kurzętnik
Tel./Fax 56 491 81 63
www.lgdziemialubawska.pl

Tekst:
Andrzej Korecki

Korekta:
Michał Markowski, Monika Standarska, Karol Draśpa

Koordynator wydania:
Karol Draśpa

Zdjęcia:
Karol Krajewski, Mateusz Krajewski, ?????????

Projekt graficzny i skład:
Szymon Standarski

ISBN: 978-83-942400-1-1

© Copyright by Lokalna Grupa Działania „Ziemia Lubawska"
© Copyright by Spółdzielnia Socjlana Myk Myk

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żaden fragment ani zdjęcie nie mogą być publikowane ani reprodukowane bez pisemnej zgody wydawcy.

Wykonywanie kopii metodą kserograficzną, fotograficzną, a także kopiowanie książki na nośniku filmowym, magnetycznym lub innym powodouje naruszenie praw autorskich niniejszej publikacji

Wydawnictwo:
Spółdzielnia Socjalna Myk Myk
Szczupliny 53
13-220 Rybno

Szanowni Państwo,

z przyjemnością oddajemy w Państwa ręce publikacje, której celem jest ukazanie zabytków Ziemi Lubawskiej.

Niniejsze wydanie jest kolejnym, którego realizacji podjęła się Lokalna Grupa Działania Ziemia Lubawska.

Stowarzyszenie od kilku lat dzięki zaangażowaniu mieszkańców, samorządów i organizacji pozarządowych wspiera rozwój lokalny.

Jednym z celów przyświecającym działalności LGD jest promocja i ukazanie uroków i piękna naszej ziemi.

W lubawskiej krainie znajdziemy wiele ciekawych, dobrze zachowanych zabytków. Są to liczne kościoły z bogatymi wnętrzami, ruiny zamków, dawna zabudowa, czy też grodziska wczesnośredniowieczne. Miejsca te mają swoje osobliwe legendy i bogatą historię.

Przemierzając Ziemię Lubawską i zwiedzając jej główne zabytki można również zachwycić się dobrze zachowanym, harmonijnym krajobrazem kulturowym. Bogactwo rzek i jezior, lasów i wzgórz wraz z elementami ludzkiej aktywności tworzy niepowtarzalny krajobraz i klimat.

Znajdą tu Państwo enklawy naturalnej przyrody i spokoju, jak również miejsca nacechowane niebagatelną historią.

Wszystkich, którzy zamierzają nas odwiedzić zapewniamy, że znajdą nie tylko piękno niezwykłych miejsc i widoków, ale także radość i otwartość, którą tradycyjnie obdarza się gości.

dr Michał Markowski
Prezes Zarządu Stowarzyszenia
Lokalna Grupa Działania „Ziemia Lubawska”

Łąkorz — kościół p.w. św. Mikołaja

Miejscowość powstała prawdopodobnie w I poł. XIV wieku — parafia została erygowana również w tym okresie. W 1695 r. został wybudowany nowy kościół.

Kościół gotycki, orientowany (zwrócenie części prezbiterialnej, mieszczący ołtarz główny ku wschodowi — w stronę, z której ma nadejść Jezus Chrystus podczas drugiego przyjścia — paruzji). Wzniesiony został na wysokim kamiennym cokole, górne partie ścian są murowane z cegły w gotyckim układzie. Salowy, oskarpowany w narożach korpus z kwadratową czterokondygnacyjną wieżą od zachodu.

Zachodnia elewacja przesłonięta jest bryłą wieży z ostrołukowym portalem.

Elewacja południowa korpusu — na wysokiej granitowej podmurówce. Elewacja północna korpusu — z czterema nieregularnie rozmieszczonymi ostrołukowymi otworami okiennymi. Wschodnia ściana korpusu dekorowana jest siedmioma tynkowanymi wnękami.

Kościół pokryty jest dachem dwuspadowym. Wnętrze kościoła jest jednoprzestrzenne, nakryte polichromowanym stropem z około 1910 roku.

Wyposażenie kościoła: manierystyczny ołtarz główny z XVII w., regencyjna ośmioboczna ambona, późnobarokowa empora chóru muzycznego.

Łąkorz — wiatrak

Wiatraki budowano w Polsce już w XIV wieku, jednak ze względu na korzystną koniunkturę zbożową największy rozwój przypadł na XVIII i XIX wiek. Na Pomorzu wiatraki miały kształt stożka, a na Mazurach budowano przeważnie o ośmiobocznej podstawie (np. Bęsia, Olsztynek).

Wiatraki na terenie Pomorza są rzadkością i osobliwością. Jeden z nielicznych zachował się w Łąkorzu. Jest to XIX-wieczny murowany holenderski wiatrak. Wybudowany został na podstawie koła. Obecnym właścicielem i opiekunem zabytku jest Stowarzyszenie Ochrony Przyrody i Dziedzictwa Kulturowego w Łąkorzu, dzięki któremu odzyskuje on dawną świetność. Wiatrak jest przystosowany do zwiedzania i stanowi dobry punkt widokowy na piękną okolicę.

Muzeum lokalne w Łąkorzu

Jest placówką, w której można obejrzeć ciekawe przedmioty związane z materialną kulturą powiatu nowomiejskiego. Muzeum zostało założone w 1995 roku. Obecnie zbiory muzealne liczą 3000 sztuk. Muzeum organizuje stałe wystawy w plenerze, sezonowe natomiast są prezentowane w starej drewnianej chacie oraz w kuźni.

LUDOWA KULTURA MATERIALNA
MUZEUM LOKALNE

Czachówki — pałac z poł. XIX wieku

Dawne nazwy miejscowości:

- 1765 – Czachowki,
- 1789 – Schakowken, Czackowken (Schakenhoff),
- 1879 – Schackenhof (niem.),
- 1920 – Czachówki — nazwa utworzona od formy dzierz. Czachowo.

W wieku XVI Czachówki były własnością królewską. W 1814 r. majątek w Czachówkach przeszedł w posiadanie rodu Rüchardt: Georga Gottlieb i Friederica Louise z d. Krüger.

W 1846 r. — majątek objął w spadku Eduard August Adolf Rüchardt (Ruechardt). Od 1865 r. w drodze dziedziczenia majątek przejęła Agnes Grabe z d. Hirschfeld primo voto Rüchardt.

W 1881 r. — właścicielem został Adolf Eduardt Rüchardt.

Od 1890 r. — właścicielem Georg Rüchardt z Moskwy, a na podstawie testamentu w 1929 r. majątek przejęła Fanny Rüchardt po śmierci Georga Rüchardta. Od 1946 r. majątek przejął Skarb Państwa.

W miejscowości istnieje do dnia dzisiejszego dwór (pałac) zbudowany przez właścicieli w połowie XIX wieku. Został on pobudowany przez Georga Gottlieba i Frederici Louise Rüchardt. W 1860 r. Eduard August Adolf Rüchardt rozbudował folwark i pobudował oborę oraz spichlerz. W 1900 r. dwór został przebudowany na pałac, natomiast w południowej elewacji została dobudowana weranda z tarasem na piętrze. Od północy dobudowana została też część mieszkalna z wieżą zakończoną widokową kopułą obrotową (prawdopodobnie właściciele przez lunetę obserwowali pracowników pracujących na polu). W tym też roku pobudowany został budynek elektrowni.

W 1912 r. dwór został wzniesiony na nieregularnym planie z niewielkim tarasem oraz werandą od strony południowo-wschodniej.

Droga do pałacu przebiegała między mieszkalnymi zabudowaniami, rozszerzając się przed dworem i spichlerzem, a następnie rozwidlając się na boczny podjazd pod pałac i drogę prowadzącą na teren folwarku, okalając owalny przedpałacowy trawnik (gazon).

Po 1945 r. pałac był użytkowany przez PGR, które urządziło tu szkołę podstawową, przedszkole oraz mieszkania. Od 1972 r. pałac i park znajduje się we władaniu Ministerstwa Rolnictwa, które umieściło tu szkołę rolniczą. W 2014 r. szkoła została przeniesiona do Kurzętnika. Pałac został wpisany do rejestru zabytków w 1987 r.

W 1885 r. Czachówki łącznie z Zawadą zajmowały pow. 425 ha, a wieś liczyła 204 mieszkańców.

Pałac w Czachówkach jest zaliczany do okazalszych obiektów pałacowych z tego okresu. Jest on głównym elementem w bogatym zespole pałacowo-parkowym.

Szwarcenowo — kościół drewniany

Dawne nazwy miejscowości:

- 1320 – Schwarzenau,
- 1647 – Swarczynowo.

Parafia w Szwarcenowie została erygowana w XIV w. przez Krzyżaków. Podczas wojny polsko-krzyżackiej w 1414 r. drewniany kościół został spalony. Ponownie zbudowano nowy drewniany kościół. W 1721 r. zbudowano kolejny drewniany kościół w Szwarcenowie p.w. Świętego Mikołaja , który konsekrowany był 8 X 1735 r.

Kościół posiada orientowany Korpus trójnawowy na rzucie prostokąta. Od strony zachodniej dostawiona jest prostokątna wieża. Elewacje nawy oraz prezbiterium są zwieńczone profilowanym gzymsem podokapowym. Elewacje boczne nawy są dwuosiowe. Korpus kościoła nakryty jest wysokim dachem dwuspadowym i zwieńczony metalową chorągiewką. Wewnątrz kościoła, pod prezbiterium i pod wieżą znajdują się sklepione kolebkowo krypty.

Wardęgowo — miejsce objawienia

Wardęgowo jest niewielką wioską oddaloną 3 km od Ostrowitego.

W dokumentach wioska występuje pod nazwą „Firdung" lub „Fredungen". Wardęga znaczy „hortulanus" tzn. włóczęga. „Wardęga" oznacza czeladnika, zagrodnika — od tego wyrazu bierze się nazwa „Wardęgowo" i „Wardęgówko".

Miejscowość była lokowana już w XIV wieku i była własnością rycerską. Pod koniec XIX wieku dobra w Wardęgowie przeszły we władanie rodu Alvenslebenów, z którym to rodem związana jest historia Wardęgowa.

Miejscowość stała się znana i słynna z objawień Matki Boskiej w pocz. XVIII wieku.

W 1719 roku na polach wardęgowskich 11 — letni Andrzej pasł z kolegą bydło ówczesnej właścicielki Wardęgowa — Rozalii Sampławskiej. Ujrzał on ryczącego wołu przy krzaku oraz namalowany na blasze obraz Najświętszej Marii Panny, a nad nim dziwną jasność. Wieść o tym cudownym objawieniu rozeszła się po okolicy i wierni zaczęli gromadzić się na tym miejscu.

Ówczesny biskup chełmiński Jan Kazimierz de Alten Bokum (biskup w latach 1718 – 1721) przysłał trzyosobową komisję, która miała zbadać sprawę objawień. Komisja rozpoczęła pracę 11 marca 1720 roku w Wardęgowie, która sporządziła poniższe urzędowe sprawozdanie:
„Na miejscu równem, gęstymi krzewy porosłem, bo od kilku lat dopiero karczowanem, gdzie zajść miały rzekome zjawienia, była mała kapliczka na prędce tylko z desek zrobiona, uboga, wewnątrz rozmaitymi wiejskimi obrazami przyozdobiona; na zwyczajnym ołtarzyku przed obrazem Panny Maryi paliły się cztery świece. Mszy św. jednak i nabożeństwa, odprawianego przez kapłana, żadnego dotąd nie było; tylko lud przychodni śpiewał święte pieśni i godzinki do Panny Maryi. Po bokach kapliczki nieco opodal stały dwie budy, z desek urządzone dla wygody pielgrzymów; chociaż zimne jeszcze panowało powietrze, setki ludu ze wszystkich stron zalegały kaplicę. Biskupi

komisarze przeczytawszy głośno pisma swoje uwierzytelniające, zwołali przed się (lud trzymając na uboczu) świadków różnych; których gdy pouczyli i surowo napomnieli, żeby tylko prawdę mówili w tak ważnej sprawie, zaczęli zaraz tych przesłuchiwać, którzy coś dokładniejszego wiedzieli o rzekomem objawieniu Maryi Panny."

Po przesłuchaniu świadków komisja powołana przez biskupa Bokuma nie została przekonana o rzeczywistości objawień. Wprowadziła ona zakaz gromadzenia się w tym miejscu. Tymczasowa kaplica została zamknięta i opieczętowana.

Podania o objawieniach zaczęto coraz bardziej rozpowszechniać, a pielgrzymi w dalszym ciągu przybywali — modlono się, palono świece i odmawiano różaniec. Mimo zakazów komisji oddawano nieustannie cześć Matce Boskiej Wardęgowskiej. Coraz więcej pielgrzymów przybywało, modliło się na polach wardęgowskich oraz odmawiało różaniec. Niedaleko kaplicy znajduje się studzienka najświętszej Maryi Panny uważana za cudowne źródełko.

W XIX wieku w ciągu roku nie odprawiano żadnych nabożeństw w Wardęgowie. Chociaż objawienia miały miejsce po 27 września (Święto Podwyższenia Krzyża) tzw. wielki odpust odprawiany jest w trzecie święto Zielonych Świątek. Odpust gromadził około 4 tysiące pątników, niekiedy z dalszych stron m.in. Warmii. Wielu z nich przybywało dzień przed odpustem na nieszpory. Pątnicy nocowali na polu pod gołym niebem, z końmi i wozami. Oprócz kaplicy na tym miejscu nie było żadnego budynku. W przeddzień odpustu były odprawiane nieszpory z kazaniem, a w dzień odpustu odprawiana była suma z kazaniem.

Obecnie do Wardęgowskiej Pani corocznie przybywają pątnicy z następujących parafii: Biskupiec, Brodnica, Jabłonowo, Krotoszyny, Lipinki, Łasin, Łąkorz, Piotrowice, Sumowo, Szwarcenowo, Tereszewo.

Pałac w Montowie — zespół dworsko-pałacowy

Właścicielami dóbr w Montowie od XIX wieku była rodzina Ossowskich, których dobra posiadały status dóbr szlacheckich.

Zespół dworsko-pałacowy składa się z dworu z oficyną, parku oraz zabudowań gospodarczych.

Dwór

Został prawdopodobnie wybudowany w pocz. XIX wieku, co można wnioskować z formy klasycystycznej oraz map katastralnych z 1848 r. Ok 1870 r. od strony północno-zachodniej dobudowano do niego czterokondygnacyjną wieżę oraz parterową oficynę pełniącą funkcję rządcówki. Parterowy z poddaszem, murowany, tynkowany dwór założony jest na rzucie prostokąta. Pośrodku siedmioosiowej elewacji frontowej znajduje się trzyosiowy ryzalit (archit. — część budynku wysunięta ku przodowi na wysokości wszystkich kondygnacji), zwieńczony trójkątnym frontonem i poprzedzony tarasowymi schodami.

W parterze ryzalit jest wsparty na czterech półkolumnach, których przedłużeniem w partii piętra są cztery pilastry. Budynek obiegają proste gzymsy — nad pierwszą kondygnacją oraz nad okapem.

Park

(Pow. 2,3 ha) typu krajobrazowego jest położony przed wschodnią i południową elewacją dworu i dalej rozciąga się wąskim pasem w kierunku północnym. Jego centralna część ma układ nieregularny, wyznaczony przez masyw starodrzewia.

Skupisko różnogatunkowego drzewostanu parkowego jesiony, lipy, klony, buki, olchy tworzy ramy dla niewielkiego wnętrza rozciągającego się przed ogrodową elewacją dworu, przechodząc następnie w rozległe założenie krajobrazowe, którego głównymi elementami są: dwa stawy oraz otaczający je drzewostan o charakterze leśnym oraz dwie polany wyodrębnione alejowymi nasadzeniami lipy, grabu i leszczyny.

Najstarsze drzewa — lipy, jesiony, graby — liczą przeszło 150 lat. Natomiast młodsze nasadzenia pochodzą prawdopodobnie z początku XX wieku — aleje grabowe, krzew karagany przez dworem oraz nasadzenia buka, lipy, olchy, brzozy i drzewa iglaste.

Folwark

Jest usytuowany w zachodniej części zespołu, który nie uległ zmianie pod względem kompozycyjnym oraz funkcjonalno-przestrzennym. Zmiany, które tu nastąpiły dotyczą przede wszystkim przeznaczenia poszczególnych budynków, ich przebudowy lub wzniesienia nowych budynków częściowo na dawnych fundamentach.

Na terenie zespołu znajduje się spichlerz z 1868 r. wpisany do rejestru zabytków województwa toruńskiego decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z 20 XII 1986 r.

W XIX wieku właścicielem majątku został Władysław Ossowski, w 1908 r. odziedziczył syn — Bolesław, a w 1933 r. zięć Kochanowski

W 1928 r. majątek Montowo miał ogólną powierzchnię 500 ha, w tym: 373 ha ziemi ornej, 103 ha łąk i pastwisk, 24 ha nieużytków.

Ponadto w majątku była gorzelnia, stawy rybne oraz młyn. B. Ossowski założył stawy rybne, które były zasilane z jeziora Zwiniarz.

W 1939 r. Niemcy wysiedlili rodzinę Kochanowskich na Mazowsze, a na ich miejsce przybyli państwo Grossmann.

Po 1945 r. w majątku Ossowskich założono Państwowe Gospodarstwo Rolne, które zajmowało powierzchnię ponad 500 ha.

W latach 90-tych podjęto próbę sprywatyzowania PGR — majątkiem zarządzała Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa. W 1999 r. przejął w dzierżawę b. PGR – Zbigniew Krezymon – mieszkaniec Montowa.

Kościół w Grodzicznie

Pierwsze wzmianki o budowie kościoła w Grodzicznie pochodzą z 1340 r. — kościół gotycki p.w. Świętego Piotra i Pawła. Kościół był konsekrowany w 1400 r. przez biskupa Jana Kropidło (1392 – 1401). Kościół uległ poważnym zniszczeniom podczas wojen krzyżacko-polskich. Został on odbudowany w 1500 r. Kolejne remonty kościoła miały miejsce w 1739 r. (dobudowano do nawy chór), w 1822 r. kolejna restauracja. W 1900 r. dobudowano murowaną boczną kruchtę oraz zakrystię. W 1922 r. przeprowadzono prace remontowe, a w latach 1962 – 1963 przełożono pokrycie dachowe.

Kościół gotycki — orientowany, jest murowany z cegły na kamiennym cokole. Od południowej strony przylega prostokątna kruchta boczna, a od ściany północnej prezbiterium dostawiona jest murowana zakrystia.

Korpus, prezbiterium i boczna kruchta są kryte osobnymi dachami dwuspadowymi, wieża dachem namiotowym, a zakrystia pulpitowym.

Wystrój kościoła jest w większości XVII i XVIII-wieczny. Tworzą go:

- ołtarz główny z 1740 r. z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem z połowy XVII wieku,
- wczesnobarokowa rzeźba Chrystusa w Grobie z połowy XVII wieku,
- barokowy ołtarz boczny św. Jana Nepomucena z połowy XVIII wieku,
- ołtarz boczny Męki Pańskiej,
- barokowy ołtarz boczny Matki Boskiej z 1740 r.

W Muzeum Diecezjalnym w Pelplinie znajdują się w depozycie gotyckie rzeźby Boga Ojca Tronującego i Matki Boskiej Tronującej z 1380 r. oraz renesansowa Chrystusa Salvatora z II połowy XVI w.

Pałac w Jakubkowie

Nazwy historyczne miejscowości:

- do 1920 r. – Köppken,
- od 1920 r. – Jakóbkowo,
- od 1945 r. – Jakubkowo.

Lokacja — XVIII/XIX w.

Jakubkowo było obszarem dworskim, w 1880 r. liczyło 100 mieszkańców. Należało do okręgu szkolnego w Zajączkowie. Do szkoły w Zajączkowie z Jakubkowa chodziło 10 uczniów.

Jakubkowo należy do parafii Tylice. W 1928 r. Jakubkowo liczyło 114 wiernych.

Zespół pałacowo-parkowy.

Zespół położony jest na prawym brzegu rzeki Wel. Założony jest na planie prostokąta o pow. ponad 4 ha. Od zachodu i północy otacza go wysoka zieleń w postaci jesionów, lip i dębów.

Pałac znajduje się w południowej części, zbudowany w końcu XIX w. Murowany z cegły, otynkowany, dwukondygnacyjny z parterowymi dobudówkami. Bryła pałacu przykryta jest płaskim papowym dachem (eklektyzm). Obok pałacu znajduje się obora murowana z czerwonej cegły zbudowana na pocz. XX w. Przykryta płaskim dachem wspartym na ścianie kolankowej.

Zespół pozbawiony jest zabudowy folwarcznej — poza oborą stanowi ciekawe założenie dworskie. Położony na uboczu wsi przy dużym kompleksie leśnym. Pałac jest przykładem rozwiniętego eklektyzmu, dość rzadko występującym na tym terenie.

Zespół pałacowo-parkowy w Jakubkowie został wpisany w 1989 r. jako dobra kultury do rejestru zabytków przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu.

Zespół ten rozpoczęto budować ok. 1820 r. Pierwszymi właścicielami była rodzina Różyckich, Julian i Marianna Sampławscy, następnie odkupił Kampmann za 1 800 000 marek, Truszczyńska, Frohwerk (Frowik), Bucholtz, a od 1920 r. — Kazimierz Lambert.

Majątek ten miał 262 ha, w tym: 204 ha — ziemi ornej; 38 ha — łąki, pastwiska; 3 ha — lasów; 4 ha — nieużytki; 13 ha — jezioro.

Do majątku należała: obora zarodowa bydła czarno-białego nizinnego, hodowla nasion oraz cegielnia.

W związku ze słabymi ziemiami występującymi na tym terenie zaczęto zalesiać najsłabsze ziemie.

W 1945 r. majątek Jakubkowo został upaństwowiony. W pałacu umieszczono biura cegielni, następnie przekazano je Nadleśnictwu Iława, które użytkowało go kilkanaście lat. Następnie zamieszkali tu pracownicy Nadleśnictwa oraz cegielni.

Pałac w Jakubkowie — cd.

Pracownicy wyprowadzili się do Smolnik i w 1986 r. wyprowadził się ostatni mieszkaniec z pałacu. Pałac został zdewastowany.

W drodze przetargu pałacyk w Jakubkowie kupił syn b. właściciela Kazimierza — Stanisław Lambert.

Cegielnia

Na terenie Jakubkowa znajdują się duże pokłady glin i iłów ceramicznych. Pierwsza cegielnia tzw. połowa działała na granicy z miejscowością Rakowice. Cegła była tu wytwarzana od ok. 1770 r. do ok. 1820 r., kiedy zbudowano nową cegielnię.

Wytwarzano cegłę dobrej jakości, która była chętnie kupowana, wywożona głównie do Warszawy. W tym m.in. celu zbudowano kolejkę do Zajączkowa w 1884 r. Glina była kopana po lewej stronie drogi, była tam skarpa, która miała około 10 m wysokości.

Od wiosny do jesieni były robione cegły i składowane w suszarniach. Wypalanie cegły odbywało się od listopada do marca. W dużym piecu mieściło się ok. 300.000 cegieł. Palenisko było owalne, tak, że gdy je podpalano jesienią, wygaszano dopiero wiosną. Proces wypalania odbywał się bez przerwy.

Do 1939 r. cegielnia produkowała od 2 do 3 milionów cegieł rocznie. W czasie wojny Niemcy utrzymywali produkcję na tym samym poziomie.

Po 1945 r. rozbudowano cegielnię. W latach 70-tych cegielnia, ze względu na niewielkie zasoby gliny została zamknięta (konkurencja fabryki „Prefabet" w Kurzętniku).

Pałac w Katlewie

Nazwy historyczne miejscowości:

- od 1877 r. – Kattlau
- od 1920 r. – Katlewo
- 1939-1945 – Kattlau
- od 1945 r. – Katlewo.

Lokacja — XIII w.

Historia

Pierwsze informacje o Katlewie pochodzą z XIII wieku. Biskup chełmiński na mocy układu z 1260 roku odstąpił Krzyżakom pas ziemi na prawym brzegu rzeki Wel m.in. z miejscowością Katlewo.

W 1885 r. w Katlewie mieszkało 171 mieszkańców (117 katolików i 54 ewangelików), obszar miejscowości — 2502 morgi. W 1828 r. w Katlewie mieszkało 185 mieszkańców.

Okręgiem szkolnym w XIX wieku była szkołą początkowo w Hartowcu, następnie w Montowie, która została założona w 1819 r. Uczył w niej jeden nauczyciel do której w 1880 r. uczęszczało 19 uczniów z Katlewa.

Katlewo należało do dóbr rycerskich, leżące nad strugą Katlewką (dopływ rzeki Wel). W 1921 r. Katlewo jest zaliczone do obszarów dworskich

Majątek Katlewo — pałac

Znajdujący się tu pałac pobudowano na początku XX wieku. Jest on zbudowany z cegły oraz drewna. Pałac ten był siedzibą właścicieli tutejszego majątku ziemskiego — dóbr rycerskich.

Kolejnymi właścicielami majątku ziemskiego byli:

- Hans Friedrich Otto von Beneckendorf,
- Adolf Friedrich Kunicke,
- Otto Raul (koniec XIX wieku),
- Antonina Krzysiak — okres międzywojenny,
- Paul Zampf, Wilhelm Manek — zarządcy w latach 1939 – 1945.

W 1928 r. majątek Katlewo należał do największych majątków ziemskich w powiecie lubawskim w okresie międzywojennym. Był to majątek o powierzchni ogólnej 618 ha — w tym: 461 ha ziemi ornej, 56 ha łąki i pastwiska, 75 ha lasów, 8 ha nieużytków i 18 ha tereny wodne. Ponadto przy majątku była gorzelnia, obora zarodowa bydła czarno-białego nizinnego.

Katlewo w latach 20-tych było wójtostwem, którego wójtem był Bolesław Ossowski z Montowa. Do tego wójtostwa należały miejscowości: Hartowiec — gmina, Ostaszewo — gmina, Hartowiec i Katlewo — obszary dworskie.

W okresie okupacji w pałacu mieścił się tartak, w którym przecierano drzewo dla Niemców.

Po wojnie majątek ten wraz z zabudowaniami przejęło państwo, gdzie utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne. W połowie lat 90-tych Państwowe Gospodarstwo Rolne Katlewo przejął w dzierżawę Edward Klimek.

Pałac jest usytuowany w parku o powierzchni 1 ha, w którym znajdują się różnorodne drzewa. Niedaleko wsi znajduje się jezioro Katlewskie o pow. 9,3ha.

Ołtarz w Zwiniarzu

Parafia w Zwiniarzu p.w. św. Mikołaja została założona w połowie XIV wieku. W 1371 roku proboszczem w Zwiniarzu był Jan z Włocławka, natomiast w 1338 roku — plebanem w Mrocznie był Mikołaj ze Zwiniarza, a w 1544 roku — pleban Jan.

Parafia należała do biskupów chełmińskich, wchodziła w skład dekanatu lubawskiego.

W II połowie XVI wieku w skład parafii wchodziły: Hartowiec, Łążyn, Swiniarzec, Tarczyny (pow. brodnicki), Truszczyny, Zwiniarz.

Działalność szkoły parafialnej datuje się na lata 1647 i 1667.

W 1901 r. założono przy parafii Bractwo Różańcowe liczące 400 członków, Bractwo Szkaplerza św. — założone w 1926 roku — 96 członków.

Kościół

Pierwotny kościół się nie zachował. Obecny kościół, murowany w stylu gotyckim zaczęto budować w 1913 roku. Został konsekrowany 11 VII 1926 r. Kościół murowany z cegły, na kamiennym cokole, otynkowany. Prostokątny korpus z murowanym łącznikiem dostawionym do ściany południowej. Wieża kryta dachem namiotowym z blachy.

Teren przykościelny otoczony ogrodzeniem drewnianym na kamiennym cokole z kamiennymi słupkami.

Zabytkowe wyposażenie kościoła: ołtarz główny, dwa boczne ołtarze oraz dwa konfesjonały.

W 1984 r. bp Marian Przykucki dokonał uroczystego poświęcenia kaplicy wybudowanej w Hartowcu. Na mocy dekretu bp. Andrzeja Suskiego z 8 V 1994 r. została ona erygowana parafia Hartowiec.

Obecnie do parafii Zwiniarz należą miejscowości: Zwiniarz, Łążyn, Świniarc, Truszczyny i Wybudowania.

Zwiniarz należał do dekanatu Lubawa, a od 2002 r. do dekanatu Rybno.

Kurzętnik — zabudowa, kościół p.w. św. Marii Magdaleny

Kurzętnik jest miejscowością średniowieczną. W 1291 r. Kurzętnik jest wymieniony w źródłach, kiedy to biskup chełmiński — Werner nadał kapitule chełmińskiej ziemie w jego okolicy. Kapituła chełmińska przejmując go na własność rozpoczęła dynamiczny rozwój miasteczka. Uczyniła tu jedną z głównych swoich siedzib w diecezji. Od 1466 roku (II pokój w Toruniu) do 1772 r. pozostawał własnością kapituły chełmińskiej. Parafia w Kurzętniku powstała na początku XIV wieku.

W 1659 roku Kurzętnik został spalony przez Szwedów i tak spustoszony, że został opuszczony przez mieszkańców. Dopiero w 1664 r. miasteczko zaczęło sie powoli zaludniać.

Kościół parafialny został zniszczony w XIV wieku, następnie w latach 1411 – 1414 oraz w 1454 r. przy jego zdobywaniu przez Krzyżaków i podczas wojny szwedzkiej w 1659 r. Kościół gotycki, orientowany. Murowany z kamienia polnego i cegły w układzie gotyckim. Korpus kościoła jest trójnawowy, halowy z wydzielonym prezbiterium. Wnętrze rozdzielone jest na nawy drewnianymi słupami podtrzymującymi drewniany strop.

Ruiny Zamku

Od 1291 do 1772 roku Kurzętnik wraz z zamkiem był ośrodkiem dóbr kapituły chełmińskiej, która przed 1330 rokiem lokowała tu miasto.

Zamek w Kurzętniku został zbudowany po 1331 roku, po najeździe Litwinów pod wodzą Gedymina. Budowę zamku zakończono przed 1361 rokiem.

Został on zbudowany na wysuniętym w stronę Drwęcy stromym cyplu zbocza doliny, na miejscu jednego ze Świętych Gajów pruskich.

Zamek został wzniesiony z kamieni narzutowych ociosanych w licu ścian, w niektórych partiach wzmocniono go cegłą. Zespół obronny składał się z zamku i podzamcza. Zamek właściwy na planie prostokąta o wymiarach około 25 m x 28 m. Był to jednotraktowy budynek z niewielkim dziedzińcem od południa, związany bezpośrednio z murami podzamcza, które usytuowano za zamkiem (ewenement w krzyżackim budownictwie militarnym), po jego północnej stronie. Podzamcze otoczone było murami wzmocnionymi dwiema basztami — kwadratową po stronie wschodniej i prostokątną od zachodu. Zamykała je od północy kaplica p.w. św. Krzyża, zapewne obronna, wzniesiona w narożniku cypla.

Prawdopodobnie na przełomie XIV i XV wieku zamek właściwy przebudowano na wielki dom mieszkalny oraz otoczono go murami z trzech stron: od południa, wschodu i zachodu.

Wjazd na zamek znajdował się od strony południowej, przez most nad suchą fosą, przekopaną w miejscu naturalnego obniżenia terenu, odcinającego kulminację

wzgórza od wysoczyzny. Najprawdopodobniej wjeżdżano tak jak obecnie: przez most, który znajdował się po wschodniej stronie fosy (w miejscu, gdzie obecnie jest ona zasypana), następnie wzdłuż południowych i zachodnich murów zamku właściwego.

Dalszych zniszczeń Kurzętnik doznał w 1656 roku w czasie najazdu szwedzkiego. Z dawnego zamku zachowała się jedynie niewielka ruina.

Precyzyjne odtworzenie planu całego założenia obronnego nie jest możliwe bez przeprowadzenia wykopów archeologicznych.

W czasie przekopywania ruin zamkowych w 1914 roku znaleziono tu działo krzyżackie typu bombarda, datowane na początek XV wieku (obecnie eksponowane w muzeum zamkowym w Kwidzynie).

Powierzchowne badania terenowe przeprowadzono w Kurzętniku w latach 60-tych.

Droga krzyżowa na górze zamkowej w Kurzętniku

Została zbudowana w 2010 roku z okazji 600-lecia bitwy pod Grunwaldem.

Pierwsza stacja Drogi Krzyżowej znajduje się u podnóża góry kurzętnickiej. Przy stacjach postawiono tablice informacyjne opisujące historię miasteczka. Na szczycie góry stoi krzyż i amfiteatr na 400 osób.

Mikołajki — kościół p.w. św. Jakuba Apostoła

Początki parafii są datowane na początek XV wieku. Pierwszy kościół został zbudowany w 1618 r. w konstrukcji szachulcowej. W 1780 r. został zbudowany obecny kościół jako budowla kamienno-ceglana, której materiał pochodził z rozbiórki zamku w Bratianie. Kościół został konsekrowany w 1785 r. W 1886 r. dobudowano do kościoła boczną kruchtę od strony północnej.

Kościół barokowy, orientowany. Murowany jest z cegły oraz kamienia, otynkowany. Korpus jednonawowy wzniesiony na planie prostokąta. Korpus oraz prezbiterium są kryte dachami wielopołaciowymi, natomiast wieża dachem namiotowym.

Wyposażenie kościoła: późnobarokowy ołtarz główny z końca XVIII w.

Kazanice — kościół p.w. św. Jakuba

Gotycki orientowany kościół parafialny w Kazanicach został zbudowany w II poł. XIV wieku. Murowany z cegły, w partii cokołu użyto kamienia polnego.

Przy południowym boku korpusu znajduje się boczna kruchta. Wieża trzykondygnacyjna na dwóch kondygnacjach tynkowana. Ściany wschodnia i zachodnia wieży zwieńczone są trójkątnymi szczytami zdobionymi blendami.

Wschodni szczyt nawy zbudowany ok. 1450 r., schodkowy z pionowymi podziałami. Prezbiterium tynkowane z narożami ujętymi zdwojonymi pilastrami. Korpus, wieża oraz zakrystia kryte są osobnymi dwuspadowymi dachami (dachówki rzymskie i esówka). Wnętrze kościoła kryte jest sklepieniem kolebkowym.

Na bogate wyposażenie kościoła składa się:

- gotycka rzeźba Chrystusa Salvatora z II poł. XV w.,
- późnogotyckie figury Marii i św. Jana Ewangelisty z Grupy Ukrzyżowania na tęczowej belce z XVI w.,
- późnobarokowy ołtarz główny z obrazem św. Jakuba Starszego z poł. XVIII w.,
- ołtarze boczne z XVIII-wiecznych elementów,
- ambona z pocz. XVII w.,
- barokowe feretrony.

Byszwałd — kościół filialny p.w. św. Andrzeja Apostoła

Miejscowość została lokowana w latach 1324 – 1349 na prawie chełmińskim przez biskupa Ottona.

Wieś należała do klucza lubawskiego i stanowiła własność biskupią do 1773 r. Na skraju lasu znajdowała się letnia rezydencja ordynariuszy biskupów chełmińskich.

Byszwałd do 1639 r. był parafią, gdyż w tym roku kościół jako filialny był inkorporowany do parafii Kazanice — stan ten zachowany jest do dzisiaj.

Kościół został wzniesiony na pocz. XIV wieku, a po spaleniu odbudowany w XV w., a na początku XX wieku restaurowany. Kościół gotycki, orientowany, murowany jest z polnych kamieni z ceglanym szczytem wschodnim i zachodnim oraz górnymi partiami ścian. Prostokątny, salowy korpus, prostokątną zakrystią od południa i neogotycką ceglaną kruchtą od północy. Wnętrze jednoprzestrzenne przekryte pozorną kolebką. W zakrystii sklepienie kolebkowe, w kruchcie natomiast pozorna kolebka.

Wystrój kościoła:

- ołtarz główny późnorenesansowy z pocz. XVII w. z gotyckimi rzeźbami,
- tęczowa belka Grupa Ukrzyżowania z rzeźbami św. Jana Ewangelisty i Marii z pocz. XVIII w. oraz rzeźba Chrystusa z końca XVII w.
- ołtarze boczne z pocz. XX wieku z elementami XVIII-wiecznymi.

Na terenie przykościelnym, otoczonym kamiennym murem, w północno-wschodnim narożniku znajduje się XVIII-wieczna, wolno stojąca drewniana dzwonnica o pochyłych ścianach dolnej części.

Grabowo Lubawskie — kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny — kościół empirowy

Grabowo w 1346 r. należało do biskupa chełmińskiego, w 1570 r. — w kluczu lubawskim, a od 1772 r. w granicach państwa pruskiego.

Parafia w Grabowie istniała od poł. XIV w. — czyli od wybudowania kościoła. Konsekracja kościoła parafialnego p.w. św. Szymona i Judy miała miejsce w 1482 r. Obecny kościół budowany w latach 1806 — 1814 wg projektu Hilarego Szpilowskiego (1753 – 1827). Restaurowany był w latach 1888 – 1938.

Kościół orientowany, zbudowany w stylu klasycystycznym. Murowany z cegły, otynkowany, na podmurówce z polnych kamieni. Wzniesiony na rzucie prostokąta z zaakcentowaną częścią fasadową. Absyda (pomieszczenie na rzucie półkola) ołtarzowa wtopiona jest w piętrową zakrystię, która na parterze dzieli się na trzy pomieszczenia.

Dach nad korpusem trójspadowy, kryty dachówką karpiówką. Nad prezbiterium znajduje się ośmioboczna sygnaturka w drewnianej konstrukcji, zwieńczona kulą i krzyżem.

Wnętrze nawy przekryte lustrzanym sklepieniem. Ściany są rozczłonkowane zdwojonymi pilastrami toskańskimi, między którymi wnęki zamknięte półkolistymi lunetami. Posadzka w kościele z płyt kamiennych.

Teren przykościelny otoczony jest murem, przykrytym dachówką karpiówką. Brama od strony zachodniej zwieńczona

późnobarokowymi rzeźbami kamiennymi.

Na północ od kościoła stoi dzwonnica wzniesiona na początku XX wieku — od dołu murowana z cegły, wyżej w drewnianej konstrukcji szkieletowej, oszalowana.

Wystrój kościoła:

- ołtarz główny zestawiony z elementów XVIII-wiecznych z obrazem Matki Boskiej Śnieżnej z XVII w.,
- późnobarokowe ołtarze boczne z II poł. XVIII w.

Kościół jest unikatową osobliwością — w stylu empire. Usytuowany jest w środku wsi, na niewielkim wzgórzu.

***Empire** – odmiana późnego klasycyzmu powstała we Francji w latach 1800 – 1815, występujący m.in. w architekturze podczas panowania Napoleona Bonaparte w Europie. Styl wzorował się na sztuce starożytnej Grecji, Rzymu i Egiptu.*

Złotowo — kościół p. w. św. Barbary

Wieś była własnością biskupów chełmińskich. Od XVI w. wchodziła w skład tzw. klucza lubawskiego dóbr biskupich. Po 1772 r. wieś stanowiła własność rządu pruskiego.

Parafia prawdopodobnie została założona przez biskupów chełmińskich już w XIV w. W tym okresie również pobudowano pierwszy kościół.

W 1725 r. pobudowano nowy drewniany kościół barokowy, orientowany o konstrukcji zrębowej, oszalowany. Salowy, wzniesiony na planie wydłużonego ośmioboku. Kościół jest kryty ośmiospadowym dachem.

We wschodniej części terenu przykościelnego znajduje się murowana dzwonnica z 1896 r.

Zabytkowy wystrój kościoła:

- ołtarz główny z pocz. XVIII w. z XIX-wiecznymi obrazami w nastawie ołtarzowej (retabulum),
- ołtarz boczny z obrazami św. Sebastiana, św. Mikołaja, św. Anny Samotrzeć i Zmartwychwstania.

Wezwanie kościoła — św. Barbary — jest znane od 1647 r. Samodzielną parafię erygował 10 XI 1910 r. bp A. Rosentreter.

Prątnica — kościół p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej

Pierwszy kościół został zbudowany ok. 1330 r. p.w. Św. Katarzyny. W tym też okresie erygowano parafię. W latach 1324 – 1349 parafia stanowiła terytorium biskupa chełmińskiego, a w 1570 r. należała do klucza lubawskiego.

Obecny kościół parafialny został zbudowany w połowie XV wieku, natomiast górna część wieży datowana jest na połowę XVII w. , a szczyt wschodni został przebudowany w XIX wieku. Kościół gotycki, orientowany. Zbudowany jest z polnych kamieni z otynkowanymi, ceglanymi skarpami. Otwory okienne zamknięte półkoliście, w ścianie zachodniej wieży uskokowy portal zamknięty półkoliście.

Szczyt zachodni wtopiony jest w wieżę, zwieńczony w narożach sterczynkami. Szczyt wschodni neogotycki, schodkowy, wydzielony fryzem ząbkowym.

Na osi ściany wschodniej ostrołukowa wnęka z rzeźbą św. Katarzyny. Wieża przekryta jest dachem namiotowym (dachówka esówka). Wnętrze jednoprzestrzenne, przykryte stropem płaskim z desek.

Teren przykościelny otoczonym jest metalowym ogrodzeniem na kamiennym cokole.

Wystrój kościoła jest raczej skromny: późnobarokowy ołtarz główny z XVIII w. — w ołtarzu znajduje się obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem w srebrnej sukience.

„Baba Pruska" — kamienny świadek tryumfu chrześcijaństwa...

W północnej ścianie kruchty kościoła wmurowany jest pogański kamienny posąg tzw. baba. Posąg ten spoczywa w pozycji poziomej i wykonany jest z jednego granitowego bloku.

Figura ta jest o długości 207 cm (w tym głowa 32 cm), a średnia szerokość wynosi 50 cm.

Funkcje jakie pełniły u Prusów „baby" są w nauce kwestią sporną. Mogły być stellami nagrobnymi, wyobrażać mogły zasłużonych członków wspólnoty lub antropomorficzne przedstawienie bóstw. Pierwotna lokalizacja i rola „baby" jest tu kwestią otwartą.

Sampława — kościół p.w. św. Bartłomieja

Parafia została tu założona w XIII w., a kościół parafialny został zbudowany ok. 1330 r., natomiast rozbudowany w 1910 r. — dobudowano dwie neogotyckie kaplice.

Kościół orientowany, murowany z cegły, na cokole z kamieni polnych. Obecnie na planie krzyża, z kwadratową wieżą wtopioną w korpus kościoła od zachodu. Od strony północnej znajduje się zakrystia.

Korpus kościoła opięty jest jednoskokowymi skarpami przy ścianie wschodniej wieży narożne skarpy. Wieża w górnej partii dekorowana jest parami tynkowanych blend.

W ścianie wschodniej prezbiterium ma trzy tynkowane wnęki, z których środkowa była kiedyś oknem. Korpus i kaplice pokryte są osobnymi dwuspadowymi dachami (mnich — mniszka), wieża dachem namiotowym (esówka).

Teren przykościelny otoczony jest metalowym ogrodzeniem z ceglanymi słupkami na wysokim, kamiennym cokole.

Wyposażenie kościoła jest skromne: ołtarz główny zestawiony jest współcześnie z zachowanych barokowej snycerki, z obrazem św. Bartłomieja z 1636 r. Ołtarze boczne barokowe z poł. XVIII w. z rzeźbami świętych w I kondygnacji.

Na terenie miejscowości odkryto grodzisko. W średniowieczu wieś była własnością Zakonu Krzyżackiego i należała do wójtostwa bratiańskiego. Data lokacji miejscowości nie jest znana. Pierwsza wzmianka o wiosce pochodzi z 1339 r. W tym roku wielki mistrz Dytrych von Altenburg nadał Fryderykowi ze Skarlina 10 łanów na prawie chełmińskim. Od tego momentu wieś była własnością rycerską, a właściciele jej zobowiązani byli do służby wojskowej.

Po II pokoju toruńskim (1446 r.) wieś była własnością szlachecką m.in. Sampławskich.

Rożental — kościół p.w. św. Wawrzyńca

Wieś była własnością biskupów chełmińskich. Pierwotnie miejscowość wchodziła w skład parafii Grabowo — samodzielna parafia powstała w XIV w. Od XV/XVI wieku miejscowość należała do tzw. klucza lubawskiego. W 1761 r. zbudowano nowy drewniany kościół w stylu barokowym., który został konsekrowany 23 X 1763 r. przez biskupa Andrzeja Baiera.

Kościół z 1761 r. orientowany, drewniany został wzniesiony w konstrukcji zrębowej, odeskowany i listwowany. Jego prostokątny korpus jednonawowy z osiowo umieszczonymi na ścianie północnej i południowej bocznymi kaplicami został zamknięty trójbocznie. Od zachodniej strony usytuowana jest kwadratowa, dwukondygnacyjna wieża wzniesiona w konstrukcji słupowo — ramowej, o górnej kondygnacji węższej, która przechodzi w ośmiobok latarni.

Dachy korpusu i prezbiterium osobne, dwuspadowe. Na kalenicy dachu korpusu ośmioboczna sygnaturka. Wieża jest pokryta czterospadowym dachem. Teren przykościelny otoczony jest murem kamiennym.

Kościół p.w. Najświętszej Maryi Panny i Świętej Anny

Ludność Lubawy przyjęła prawdopodobnie chrześcijaństwo w 1214 roku z rąk cysterskiego zakonnika Christiana. Wg kościelnych zapisów w 1233 r. zbudowano w Lubawie pierwszy drewniany kościół p.w. św. Anny. Po 1257 r. Lubawa stała się prywatnym miastem biskupów chełmińskich, co przyspieszyło proces tworzenia miasta.

Kościół murowany został wzniesiony około 1330 r., który w latach 1533 i 1545 uległ pożarom. Remontowany był w 1550 r., a w 1581 r. z fundacji Małgorzaty Mortęskiej dobudowano od strony południowej kaplicę p.w. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny.

Kościół gotycki, orientowany, murowany z cegły. Korpus kościoła na rzucie prostokąta z kwadratową i trójkondygnacyjną wieżą od zachodu. Od południa do kościoła przylega prostokątna zakrystia oraz kwadratowa Kaplica Mortęskich, natomiast od północy prostokątne baptysterium i Kaplica Aniołów Stróżów.

Kaplica Mortęskich zwieńczona jest czterospadowym dachem, z sześciokątną latarnią krytą hełmem. W kaplicy Mortęskich można podziwiać figurkę Matki Boskiej Lipskiej. Słynąca cudami rzeźba jest umieszczona w złoconym medalionie ołtarza.

Na bogate wyposażenie wnętrza kościoła składają się: barokowy ołtarz główny z 1723 r. z obrazem Matki Boskiej Różańcowej z około 1600 r. i późnogotyckim

Ukrzyżowaniem z około 1510 – 1520 r. w retabulum. Następnie barokowe ołtarze boczne oraz ołtarz w prezbiterium (po lewej stronie Trójcy Świętej, po prawej Serca Pana Jezusa). Z lat 1730 – 1740 pochodzą ołtarze: p.w. Męki Pańskiej i Świętej Rodziny, który został przeniesiony w 1821 r. z przejętego przez protestantów kościoła bernardynów).

Do 1954 r. kościół był p.w. Świętej Anny. Zmiana tytułu kościoła i parafii na Kościół p.w. Najświętszej Maryi Panny i Świętej Anny nastąpiła na mocy dekretu Stolicy Apostolskiej 7 IV 1954 r.

Przy parafii zostało utworzone Muzeum Ziemi Lubawskiej, w którym znajdują się m.in. epitafia z XVII w. i zabytki złotnicze.

Kościół p.w. Świętego Jana Chrzciciela i Świętego Michała Archanioła

Kościół najpierw wchodził w skład zespołu poklasztornego franciszkanów, a następnie zakonu bernardynów.

W latach 1623 – 1607 z fundacji miecznika ziem pruskich Seweryna Zaleskiego, zbudowano obecny kościół św. Jana Chrzciciela, przeznaczony dla klasztoru bernardynów. Po rozwiązaniu klasztoru Prusacy w 1821 r. przekazali kościół protestantom, którzy użytkowali go do 1945 r. Budynek klasztorny w 1821 r. przekazano sądowi i szkole. Szkoła Podstawowa mieściła się tu do 1975 r., a następnie mieściły się tu urzędy i klub nauczyciela.

Po latach zaniedbań kościół oraz jego wyposażenie uległy zniszczeniu i dewastacji. W latach 1974 – 1975 przeprowadzono w kościele prace konserwatorskie i budowlane. Do 2000 r. świątynia ta była kościołem filialnym fary lubawskiej.

1 września 2000 r. została erygowana parafia p.w. Świętych Jana Chrzciciela i Michała Archanioła w Lubawie z części macierzystej parafii Nawiedzenia NMP i św. Anny.

Kościół późnogotycki, orientowany, murowany z cegły, otynkowany. Prostokątny, podzielony na trzy nawy dwoma rzędami drewnianych słupów z węższym

i niższym prezbiterium. Ściany kościoła są opięte jednoskokowymi skarpami.

Wnętrze nawy przekryte stropem kasetonowym z malowaną dekoracją figuralną i roślinno-geometryczną z początku XVII w., ze scenami chrystologicznymi, maryjnymi i postaciami świętych w nawie, scenami z legendy św. Franciszka w prezbiterium, a we fryzie pod stropem postaciami apostołów i ewangelistów. Do najpiękniejszych zabytków należą również: manierystyczne stalle — bogato rzeźbione i polichromowane, renesansowa ambona oraz XIV-wieczny krucyfiks, z którym franciszkanie saksońscy przybyli do Lubawy.

W posadzce prezbiterium znajduje się płyta nagrobna fundatora klasztoru biskupa Mikołaja Chrapickiego. Ołtarz główny jest zabytkiem późnobarokowym z I połowy XVIII wieku.

Ruiny zamku biskupów chełmińskich

Lubawa stała się własnością biskupów chełmińskich erygowaną bullą Innocentego IV w 1243 roku.

Zamek biskupi został wzniesiony przez biskupa Arnolda w latach 1302 – 1326 w stylu gotyckim, na miejscu pierwotnej budowli drewnianej. W zamku rezydowali biskupi chełmińscy.

W I połowie XVII wieku zamek biskupi został przebudowany na barokową rezydencję. W 1627 r. biskup Jakub Zadzik przebudował zamek jako główną siedzibę biskupią. Rozbudowany zamek przystosowano do współczesności. Została dobudowana ośmioboczna 60-metrowa wieża z zegarem zakończona hełmem z godłem biskupim. Otoczona wieża galeria była znakomitym tarasem widokowym.

W tym okresie dobudowano dwupiętrowe skrzydło w stylu barokowym (tzw. nowy zamek). W zamku mieszkali biskupi chełmińscy do 1772 r.

W największej sali na parterze (zwana marmurową) na marmurowej tablicy był umieszczony napis: „Jakub Zadzik biskup chełmiński i pomezański, ku swojej i następców wygodzie 1627". Na piętrze mieściło się archiwum i biskupia biblioteka. Na zamku znajdował się również pokój zwany królewskim z trzema oknami.

Na zamku mieściła się również barokowa kaplica, obok której mieszkał ksiądz kapelan.

W 1646 roku na zamku znajdowały się ponadto m.in. pomieszczenia usługowe: stajnia, studnia, mielcuch (słodownia), kuźnia, nastawnia, wozownia, spichlerz zbożowy, mieszkanie burgrabiego, drwalnia, zbrojownia i prochownia, więzienie, piekarnia, browar, kuchnia, piwnice, węglarnia, spiżarnia, skarbiec, apteka, biblioteka.

Od 1773 r. zamek biskupi niszczał, a szczególnie znacznym zniszczeniom uległ w okresie wojen napoleońskich. W 1826 roku zamek został ostatecznie rozebrany. Zachowały się tylko mury obronne oraz portal ostrołukowy prowadzący na dziedziniec.

W 1998 roku rozpoczęto na zamku biskupim badania archeologiczno-architektoniczne. Teren zamku należy do obszarów objętych pełną ochroną konserwatorską zespołu obiektów oraz układów urbanistyczno-krajobrazowych.

Lubawa — Sanktuarium w Lipach

Po utworzeniu w 1243 roku diecezji chełmińskiej, ziemia lubawska prawie w całości przeszła na własność biskupów chełmińskich, a Lubawa stała się do końca XVIII wieku ich główną siedzibą.

Nie ma żadnego pewnego źródła dotyczącego początków czci Maryi w pogańskim uroczysku — w Lipach. Nie zachował się również dokument o pochodzeniu lipowej figurki Bogurodzicy, czy budowie przeznaczonej dla Niej kapliczki w Lipach. W Lipach znajdował się wówczas gaj pogański, gdzie pruscy poganie wracali po ofiarowaniu z Lobnic (Łąki Bratiańskie) i składali nowe ofiary na cześć bogini Majumy.

Matka Najświętsza objawiła się w gaju w Lipach po nawróceniu księcia Surwabuno (władca tych ziem). Mieszkańcy zauważyli w Lipach dziwną jasność, rozlaną wokół korony starego drzewa lipowego uchodzącego za święte. Jasność ta promieniowała z niewielkiej figurki Matki Bożej tkwiącej na gałęzi tego drzewa. Figurkę zaniesiono do kościoła w Lubawie, która w cudowny sposób powróciła do Lip. Cud ten powtórzył się trzykrotnie. Dopiero za czwartym razem została na miejscu i jest przechowywana w kaplicy Mortęskich.

W Lipach zbudowano drewnianą kapliczkę ku czci matki Bożej, lecz cudowną figurkę umieszczono w kościele lubawskim, bojąc się jej zniszczenia w odludnym gaju. Przyrzeczono wówczas, że corocznie figurka będzie przenoszona do Lip i czczona w zbudowanej dla niej kaplicy.

Materialnym symbolem kultu Matki Bożej Lipskiej jest figurka z lipowego drzewa przedstawiająca Matkę Bożą z Dzieciątkiem Jezus w objęciach. Postać Matki Boskiej i Dzieciątka zasłonięta jest srebrno-złotymi blaszanymi szatami, które przykrywają całą rzeźbę. Madonna jest zwrócona twarzą ku patrzącemu Dzieciątku.

Kult Matki Boskiej Lipskiej związany jest z kościołem w Lipach. Corocznie 1 i 2 lipca przenosi się figurkę w święto Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny. Figurka jest wystawiona na ołtarzu podczas

nabożeństwa dla pątników. Obchodzi się z nią dookoła ołtarza z zapalonymi świecami w dłoni.

Podobne procesje z figurką urządzano zwłaszcza w czasach zagrożenia wojną, epidemią, głodem lub innych klęsk żywiołowych.

We wtorek 29 sierpnia 1939 roku z okazji grożącego niebezpieczeństwa wybuchu wojny wyruszyła z kościoła lubawskiego procesja z cudowną figurą Matki Boskiej Lipskiej, przed którą dzieci sypały kwiaty. Figurę niósł ks. Jan Renk. W procesji brały udział tłumy wiernych z Lubawy i okolic. W Lipach ks. Leon Kasyna celebrował uroczystą Mszę św., podczas której wygłosił wzruszające okolicznościowe kazanie. Na zakończenie nabożeństwa odśpiewane zostały suplikację dziękczynno-błagalne — donosiła ówczesna lokalna gazeta „Drwęca".

Przez kilka wieków nie stać było wiernych na pobudowanie w Lipach murowanej kaplicy. Dopiero w 1620 roku powstał tu kościół murowany pobudowany z ofiar parafian. Kościółek był otoczony parkanem, posiadał trzy ołtarze i małe organy. Po podpaleniu kościółka przez innowiercę w 1861 r. odbudowano i nadano mu wezwanie Nawiedzenia Matki Bożej.

Liczne wota dziękczynne za łaski i cudowne uzdrowienia w Lipach potwierdzają wiarę w orędownictwo Matki Boskiej. Najstarsze wota pochodzą z XVI wieku, są wykonane w srebrze i złocie, o różnych kształtach i formach. Świadczą o doznanych łaskach uzyskanych w sanktuarium.

Matka Boska Lipska została ukoronowana 2 lipca 1969 roku w święto Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny. Koronacji dokonał ks. kardynał Stefan Wyszyński w koncelebrze z kilkunastoma biskupami.

Bratian — ruiny zamku i młyna

Zamek z Bratianie został wzniesiony przez Krzyżaków w połowie XIV w., w którym mieściła się siedziba wójtów krzyżackich, a od 1466 r. starostów. Zamek został przebudowany w II połowie XVI w., a częściowo rozebrany w 1785 r. Ostatecznie rozebrano go w końcu XIX w.

Zamek w Bratianie prawdopodobnie wybudował swoim kosztem brat Jan z Sandomierza.

Zabudowania zamkowe składały się z głównego zamku (dom konwentowy) o rzucie kwadratowym (z dziedzińcem pośrodku i okrągłymi wieżami narożnymi), otoczonego murem i fosą oraz nieregularnego przedzamcza, które przylegało do kasztelu głównego.

Wejścia na przedzamcze broniła masywna okrągła wieża. Kaplica zamkowa wsparta na jednym słupie — jeszcze w XVII w. mieściła gotycki ołtarz św. Katarzyny (patronka kaplicy). W wielkim ołtarzu mieścił się obraz Najświętszej Marii Panny. Posadzka była z cegły. Dookoła kaplicy przy ścianach poustawiano ławki, a dla dostojników odgrodzono kratkami.

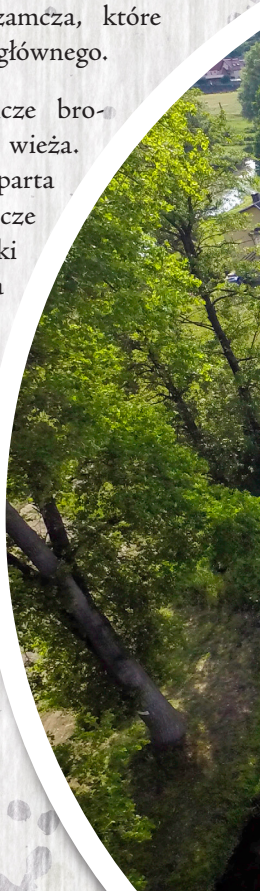

Kaplicę odnowiła starościna Jadwiga Działyńska (ufundowała m.in. ścienne malowidła).

Dla starostów i licznych domowników odprawiano Mszę św. codziennie. Początkowo przybywał kapłan z Nowego Miasta Lubawskiego. W 1611 r. Katarzyna Działyńska kupiła dla kapelana oddzielny domek przy farze nowomiejskiej.

Następnie Msze św. odprawiali ojcowie reformaci z klasztoru łąkowskiego.

Zamek został rozebrany ok. 1785 r. — cegłę wykorzystano do wybudowania nowego klasztoru w Bratianie. Resztki ruin całkowicie rozebrano w XIX w. Na miejscu zamku stoi obecnie młyn bratiański.

Na zamku bratiańskim mieszkał pod koniec życia i tu zmarł wielki mistrz krzyżacki Henryk Dusemer. W 1391 r. zmarł tu wielki komtur — wójt bratiański — Kuno von Liebenstein (zm. 1392), którego płyta nagrobna znajduje się w kościele nowomiejskim.

W latach 1410 – 1456 Bratian był w posiadaniu polskim. Po II pokoju toruńskim w 1466 r. zamieniono wójtostwo bratiańskie na starostwo niezagrodowe (do 1772 r.).

Bratian — Kapliczka trzy dęby

Przy drodze prowadzącej z Bratiana do Jakubkowa rosną trzy olbrzymie dęby. Na jednym z nich zawieszona jest kapliczka. Dęby liczą około 250 lat. Prawdopodobnie dęby kryją tajemnicę. Nie wiadomo kiedy i kto je posadził. Znana jest tylko historia umieszczonej na jednym z dębów kapliczki z obrazem Matki Boskiej.

Jako podziękowanie za powrót tych ziem do Macierzy w 1935 r. powiesił tę kapliczkę Leon Stasiak, który był leśniczym od 1927 r. — wielki patriota i powstaniec wielkopolski.

Po II wojnie światowej Leon Stasiak wrócił do leśnictwa Tylice. Ułożył on modlitwę patriotyczno — dziękczynną, a rękopis umieścił w kapliczce, który został około 1975 roku skradziony.

Nad kapliczką każdy następny leśniczy ma pieczołowitą opiekę.

Tylice — kościół p.w. sw. Michała Archanioła

Początki miejscowości sięgają I połowy XIV wieku. Parafia została erygowana w początkach lat XIV wieku.

Obecny kościół został zbudowany w latach 1700 – 1702, a konsekrowany został 29 X 1709 r. Kościół jest orientowany, drewniany, na kamiennej podmurówce. Korpus kościoła jest trój-nawowy na planie prostokąta z trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Do północnej strony korpusu kościoła przylega kruchta boczna, a od zachodu kwadratowa czterokondygnacyjna wieża. Wnętrze kościoła halowe. Wyposażenie kościoła jest w przewadze późnobarokowe.

Kościół został zniszczony podczas pożaru z 7 na 8 grudnia 1990 r. Odbudowaną świątynię poświęcił 28 września 1991 r. biskup chełmiński Marian Przykucki.

W latach 1936 – 1952 proboszczem parafii Tylice był ks. Anastazy Kurowski. Odznaczał się wielką czcią do patrona parafii — św. Michała Archanioła. Wystawił jemu w dowód czci figurę w swoim ogrodzie, która znajduje się tam do dzisiaj. Figura

św. Michała Archanioła stoi na cokole, z tarczą i mieczem w ręku, zabija smoka. W górnej części cokołu widnieje napis: „Św. Michale czuwaj nad nami. Swojemu opiekunowi wdzięczni parafianie".

Nawra — pomnik pomordowanych

Na Pomorzu Gdańskim od września 1939 roku rozpoczęła się eksterminacja ludności polskiej. Hitlerowcy do tej akcji przygotowywali się już od wiosny 1939 roku. Sporządzano imienne listy Polaków przewidzianych do aresztowania.

Od września 1939 roku Selbschutz rozpoczął rozstrzeliwania w powiecie lubawskim.

Miały one miejsce m.in. w miejscowości Nawra, leżąca pod Nowym Miastem Lubawskim. Najwięcej rozstrzeliwań odbyło się tu w okresie październik – listopad 1939 r. Prawdopodobnie rozstrzelano tu nieokreśloną liczbę Polaków. W 1943 roku w lesie pod Nawrą zostało rozstrzelanych ośmiu jeńców radzieckich oraz zamordowano więźniarki Stutthofu — narodowości żydowskiej.

13 maja 1962 roku na wzgórzu obok lasku w Nawrze odsłonięto pomnik ku czci ofiar hitleryzmu. Pomnik jest dłuta rzeźbiarza R. Wachowskiego wzniesiony ze składek mieszkańców powiatu.

Gryźliny — kościół filialny p.w. św. Kazimierza (kościół poewangelicki)

Kościół poewangelicki, zbudowany został w latach 1896 – 1897 na terenie zespołu dworskiego, który w 1890 r. przejęła Pruska Komisja Kolonizacyjna od rodziny Chrzanowskich. Kościół murowany z cegły, na niskiej podmurówce kamiennej. Wzniesiony został na planie prostokąta z wieżą od frontu i zakrystią przy krótkim, prosto zamkniętym prezbiterium. Korpus kościoła, zakrystia oraz wieża kryte są osobnymi dachówkami. Wyposażenie kościoła skromne.

Funkcje kultowe kościół pełnił dla społeczności ewangelickiej do 1945 r. 22 kwietnia 1945 r. o godzinie 16:00 ks. dziekan Feliks Komkowski ze Skarlina dokonał (z inicjatywy wójta gminy Zygmunta Miłoszowskiego) poświęcenia zboru poewangelickiego przy asyście: ks. proboszcza Ludwika Chylińskiego z Mikołajek, ks. administratora Leona Behrendta ze Szwarcenowa, ks. administratora Zygfryda Piechowskiego z Radomna, wójta gminy Zygmunta Miłoszowskiego z Nowego Dworu Bratiańskiego, sekretarza gminy Edmunda Krzyżaniaka z Nowego Dworu Bratiańskiego, kierownika szkoły Romana Macidłowskiego z Chrośla, sołtysa Anastazego Gawrycha z Jamielnika oraz dużej ilości wiernych z parafii w Radomnie i Skarlinie.

Obecnością swoją zaszczycił zebranych zaproszony na powyższą uroczystość starosta powiatowy Henryk Kamiński z Nowego Miasta Lubawskiego.

Ceremonia rozpoczęła się od uderzenia w dzwon, jedynym na wieży, mający ogłosić całej okolicy, że ceremonie się rozpoczęły. Gdy zamilkł dzwon przemówił ks. dziekan Feliks Komkowski ze Skarlina do zebranych przed kościołem wiernych wyjaśniając w jakim porządku ceremonie te się odbędą. Uwypuklił znaczenie uroczystości dla kościoła katolickiego, gdyż sprawiedliwości stało się zadość za długoletnie krzywdy, krzywdy pisane krwią i łzami ludu polskiego. Zbór zbudowany był na majątku wywłaszczonym przez niemiecką Komisję Kolonizacyjną. Dziś znowu przechodzi we władanie Polaków. Kościół odtąd pod wezwaniem św. Kazimierza patrona Polski i Litwy, będzie filią kościoła parafialnego w Radomnie. Po przemówieniu odbyły się ceremonie. Celebrans w asyście przedstawicieli władzy świeckiej obchodząc zbór zewnątrz skrapiał mury i fundamenty wodą święconą, po czym nastąpiło wkroczenie do kościoła — litania i benedykcja (benedykcjonał — część Rytuału zawierająca formuły błogosławieństw i poświęceń osób, rzeczy i miejsc) oraz skrapianie kościoła wewnątrz. Śpiewano „Kto się w opiekę", Te Deum, Nieszpory i „Boże coś Polskę".

Po zakończeniu uroczystości wierni oglądali kościół z wieżą i dzwonem. Za 14 dni odprawiono pierwszą uroczystą Mszę św. z polskim kazaniem o Królestwie Bożym na ziemi.

Kościół w Gryźlinach od 1945 r. jest kościołem filialnym w Radomnie.

Skarlin — kościół p.w. św. Bartłomieja

Parafia została powołana w I poł. XIV wieku. Średniowieczny kościół został przekształcony w 1793 r. Kościół gotycki, częściowo przekształcony na styl barokowy. Orientowany, został wzniesiony z kamienia i cegły w gotyckim układzie, otynkowany. Został wzniesiony na planie prostokąta, z wyodrębnionym prostokątnym prezbiterium od wschodu oraz kwadratową wieżą od zachodu.

Kościół kryty jest dachem dwuspadowym, zakrystia pulpitowym, wieża zaś dachem namiotowym (dachówką esówką).

Wyposażenie: regencyjny ołtarz oraz dwa boczne ołtarze.

Radomno — pomnik ku pamięci pomordowanych

Pomnik ku czci pomordowanych w latach 1939 – 1945 został odsłonięty 2 czerwca 1962 roku (pierwszy pomnik odsłonięto w 1947 r.). Na pomniku widnieje 14 nazwisk osób, którzy zostali zamordowani przez hitlerowskiego okupanta w czasie II wojny światowej. Pomnik powstał dzięki inicjatywie wielu mieszkańców, m.in. ówczesnego kierownika szkoły — Kazimierza Michalskiego i ks. proboszcza Zygfryda Piechowskiego.

W latach od 1939 - 1945
poniosłem przez ręce Boże:
Ks. Proboszcz Gregoriewicz
Kierzyk M. Ostrołęka
Nauczyciel Ir. Herlag
Tr. Tkaczewski
Piotr Elminowski
Józef Ewertowski
Antoni Sobkodowski
Marta Zachurska
Władysław Kilinki
Antoni Kurowski
Helka Hurtkowski
Alina Mazerski
Paweł Lewandowski
Władysław Kamyszowski
Cześć ich Pamięci
1939 - 1945

1939 – 1945

Bazylika mniejsza, Kolegiata – p.w. św. Tomasza Apostoła

Bazylika Mniejsza p.w. Św. Tomasza Apostoła — obecny kościół budowany był etapami. Wzniesiony w latach 1325 – 1400. Tytuł kościoła poświadczony źródłowo 13 kwietnia 1470 r.

Kościół gotycki, orientowany. Murowany z cegły w układzie gotyckim. Prostokątny, trójnawowy, czteroprzęsłowy, od wschodu przylega trójprzęsłowe prezbiterium. W zachodnie przęsło korpusu wtopiona jest kwadratowa wieża. Przy południowej ścianie korpusu prostokątna boczna kruchta, a przy południowej ścianie prezbiterium kaplica Działyńskich.

Prezbiterium w 1330 r. dostawiono do drewnianego kościoła. Nawy zostały postawione łącznie z dołem wieży w 1350 r., a dokończono w 2 poł. XIV wieku. W pocz. XVII w. dobudowano kaplicę Działyńskich, która obecną postać otrzymała w połowie XVII w. Polichromia prezbiterium w 1638 r., malowidła kościoła w 1642 r.

W 1651 r. Jadwiga Działyńska z Czarnkowskich, wdowa po wojewodzie Pawle Działyńskim, wyrestaurowała i przyozdobiła kaplicę rodzinną.

W pocz. XVIII w. ks. Jan Ewertowski — archiprezbiter nowomiejski ufundował wiele ołtarzy bocznych oraz doprowadził do odnowienia całego wystroju kościoła.

Obecny kościół nie uległ żadnym pożarom, ani nawałnicom.

Do najcenniejszych zabytków kościoła należy zaliczyć:

- cudowna figura Matki Boskiej Łąkowskiej — znajdująca się w ołtarzu głównym, przeniesiona ze spalonego klasztoru łąkowskiego w 1882 r.;
- chorągiew nagrobna Jana Pawła Działyńskiego (zm. 1643) — malowana na jedwabiu (obecnie w konserwacji);
- mosiężna płyta nagrobna starosty bratiańskiego Kuno von Liebensteina (zm. 1391) — unikatowa płyta gotycka;
- nagrobek Mikołaja Działyńskiego (zm. 1604) — późnorenesansowy;
- „Dźwiganie krzyża" — gotycka grupa z pocz. XV w.;
- Chrystus na krzyżu" (Pasja) — rzeźba drewniana polichromowana (XV w.).

Wnętrze kościoła jest ozdobione ściennymi polichromiami pochodzącymi z różnych okresów: średniowiecznymi, manierystycznymi i barokowymi.

Kościół św. Tomasza został podniesiony do rangi Bazyliki Mniejszej przez Ojca Św. Pawła VI w dniu 21 października 1971 r. , natomiast 25 marca 2012 r. otrzymał tytuł — Kościół Kolegiacki Kapituły Nowomiejskiej.

Mury obronne

Średniowieczne Nowe Miasto Lubawskie należało do najbardziej ufortyfikowanych miast Zakonu Krzyżackiego. Obronny system miasta powstał w I poł. XIV wieku. Mury obronne miały grubość około 1 metra oraz wysokość około 7 metrów. Uległy one częściowemu zniszczeniu w XVII wieku oraz podczas tzw. wojny północnej. Do dzisiaj zachowały się tylko fragmenty murów.

Zachowały się do obecnych czasów dwie baszty bramne. Brama brodnicka prowadziła na teren dawnego zamku. Widoczne są też obok pozostałości murów obronnych. Dzisiaj mieści się tu Muzeum Ziemi Nowomiejskiej.

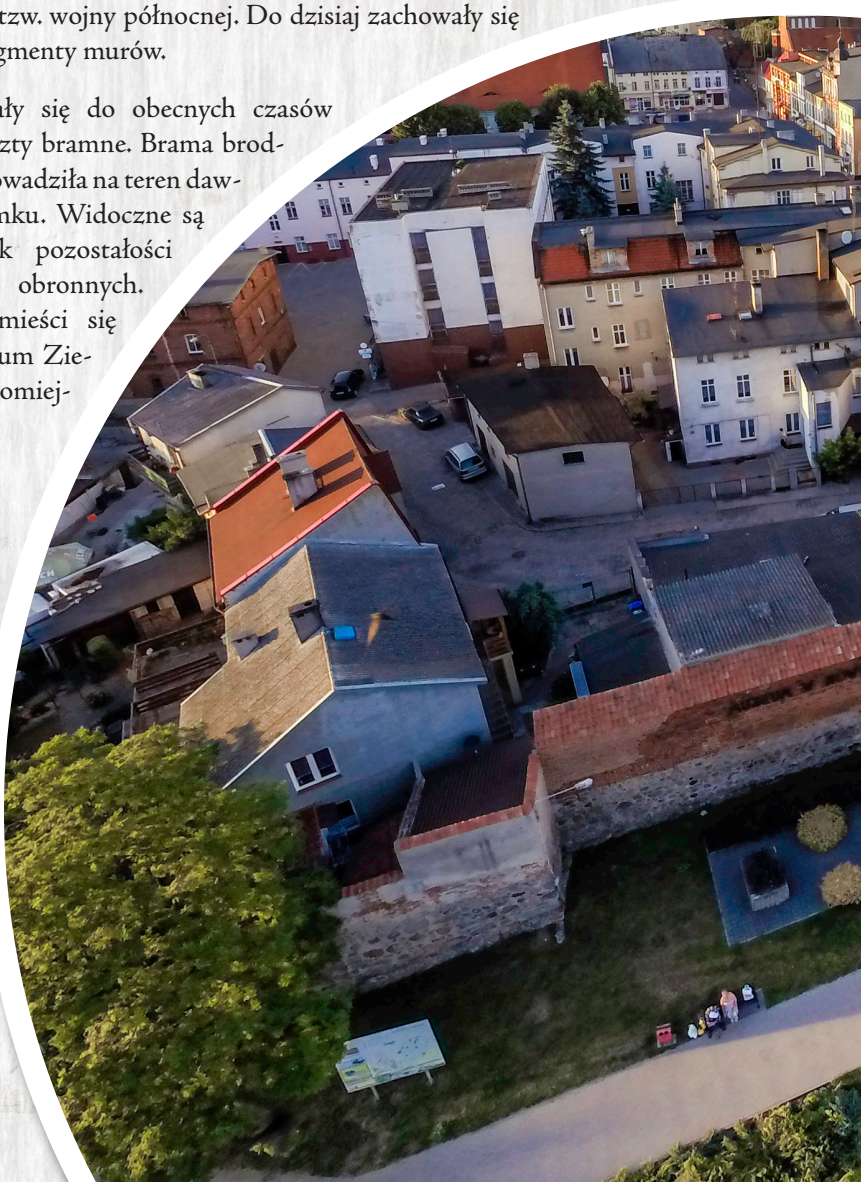

W stronę Lubawy prowadzi tzw. Brama Lubawska. Na jej ścianie południowej, na wysokości pierwszego piętra znajduje się obecnie zamurowany otwór po starym wejściu na mury. Na ścianach północnej i południowej widać ślady dawnych murów obronnych.

Natomiast w przykościelnym ogrodzie znajduje się fragment jednej z trzech okrągłych baszt narożnych. Baszty były wówczas nakryte hełmami wieżowymi w formie stożków.

Ważnym elementem obronnym było dwadzieścia jeden prostokątnych baszt „łupinowych", które były wysunięte przed linię muru. Jedyna zachowana baszta tego typu znajduje się przy plebanii nowomiejskiego kościoła.

Kościół poewangelicki

Hasła reformacji w XVI wieku Marcina Lutra znalazły wielu zwolenników w Prusach Królewskich. Na luteranizm przechodzili wówczas mieszkańcy miast, wiele rodów szlacheckich czy magnackich.

Reformacja do Nowego Miasta Lubawskiego i okolic dotarła już w 1545 roku zyskując wielu zwolenników. W Nowym Mieście w I połowie XVII wieku 50% parafian stanowili ewangelicy. Na kilka lat w końcu XVI wieku kościół parafialny w Nowym Mieście Lubawskim przeszedł w ręce ewangelików.

Najintensywniejszą działalność do przywrócenia Nowemu Miastu katolickiego oblicza prowadził ks. Jan Ewertowski (ok.1660 – 1740) — proboszcz nowomiejski w latach 1689 – 1740. Zwalczał on największy protestancki cech sukienników, który miał w zwyczaju urządzać pochód karnawałowy niedaleko katolickiego kościoła podczas, gdy katolicy odprawiali nabożeństwo. Ks. J. Ewertowski występował przeciwko temu zwyczajowi i doprowadził do jego zakazania w 1692 r.

Sukiennicy zapłacili 300,00 zł kary, które przeznaczył na reperację posadzki w nowomiejskim kościele. Protestantom zakazano przeprowadzać w uroczystej formie pogrzebów, gdyż protestanckie śpiewy raniły rzekomo uczucia religijne katolików.

14 lutego 1694 roku nastąpiła ugoda między katolikami, a protestantami i miastem:

- miasto zobowiązało się po wieczne czasy reperować i utrzymywać w dobrym stanie kościół, plebanię i cmentarz,
- magistrat i cech sukienników nie zezwolą nigdy na obchód karnawału, a proboszcz złagodzi punkt dotyczący śpiewu przy pogrzebach,
- protestanci nie będą więcej zakłócać świąt i uroczystości katolickich,
- protestanci nie powinni przestawać z córkami katolickimi i nakłaniać je na zmianę wiary,
- jarmarki trzeba przełożyć z niedzieli na dni powszednie.

Nie udało się odebrać ks. J. Ewertowskiemu protestantom cmentarza. Zagrożeni protestanci zwrócili się do króla Augusta II — 4 IV 1703 r. w Malborku — król potwierdził im prawne nabycie działki z 1599 r. z przeznaczeniem na cmentarz grzebalny. W tym okresie w Nowym Mieście było 62 protestantów.

Pod koniec XVI wieku rozpoczęła się kontrakcja, której celem było odzyskanie przez kościół katolicki utraconych w różnych środowiskach wpływów. Powstrzymanie ekspansji reformacji na tych terenach związane było z działalnością starostów Bratiańskach — rodem Działyńskich.

W latach 1824 – 1827 w Nowym Mieście ewangelicy zbudowali własną świątynię. Do 1852 roku był on tylko filialną świątynię kościoła ewangelickiego w Lubawie. W 1852 r. nowomiejska gmina ewangelicka uzyskała własnego pastora. W latach 1908 – 1912 świątynia została przebudowana.

Kościół poewangelicki — cd.

Lista pastorów w latach 1859 – 1945:

- 1852 – 1859 — brak danych;
- 1859 – 1882 — Friedrich Ludwig Schnetka;
- 1883 – 1920 — Adolf Emil Umlauf (syn policjanta nowomiejskiego; uczył się w Progimnazjum w Kurzętniku i Nowym Mieście Lubawskim);
- 1920 – 1924 — Max Lechner (wydalony przez władze polskie do Niemiec – głoszenie antypolskich kazań);
- 1924 – 1925 — Karl Dross;
- 1925 – 1932 — vacat – zastępował pastor Otto Mühlenbeck z Gryźlin
- 1932 – 1933 — Theodor Mielke (ożeniony ze szwajcarką, wyjechał do Szwajcarii);
- 1933 – 1938 — Gottfried Hankwitz;
- 1938 – 1939 — Kurt Fuchs;
- 1939 – 1943 — Wilhelm Rutter (poległ podczas II wojny światowej);
- 1943 – 1945 — dr Gustav Wagner ;

W parafiach katolickich nabożeństwa w kościołach katolickich odprawiano tylko w języku polskim. W języku niemieckim odprawiano tylko w 4 parafiach ewangelickich: Gryźlinach, Łąkorzu, Lubawie i Nowym Mieście. Parafie liczyły: Gryźliny — 490 wiernych, Łąkorz — 360 wiernych, Lubawa — 624 wiernych, w Nowym Mieście — 450 wiernych. Ogółem 1924 ewangelików.

W powiecie lubawskim w tamtym czasie był tylko jeden pastor w Gryźlinach — Otto Mühlenbeck.

Nabożeństwa w kościele ewangelickim zostały zakończone w styczniu 1945 roku. 2 lipca 1947 r. na mocy decyzji Ministerstwa Administracji Publicznej kościół poewangelicki został wydzierżawiony Polsko-Katolickiemu Kościołowi Narodowemu. Liczba wyznawców tego kościoła składała się z czterech osób — parafia nowomiejska nigdy nie zdołała podjąć normalnej działalności. Od 1951 roku kościół poewangelicki niszczał. W 1958 r. adoptowano go na nowoczesne kino „Harmonia".

Kościół poewangelicki jest dobrym przykładem architektury klasycystycznej.

Liczba protestantów w Nowym Mieście Lubawskim:

- 1831 — 337 (28,4%);
- 1840 — 369 (25,8%);
- 1849 — 402 (26,5%);
- 1861 — 550 (32,2%);
- 1871 — 627 (28,4%);
- 1885 — 884 (33,0%);
- 1905 — 1116 (29,3%);
- 1910 — 1183 (28,5%);
- 1923 — 146;
- 1926 — 450;
- 1927 — 424 (5,88%);
- 1938 — 228;
- 1939 — 229.

Ruiny klasztoru franciszkańskiego w Łąkach Maryjne Łąki Bratiańskie

W kulcie pogańskim nie spotyka się świątyń, a jedynie święte gaje. Były one materialnym wyrazem kultu drzew. Gaje były ogradzane płotem z ozdobnymi bramami i wejściem, a słowo gaić pierwotnie oznaczało — zamykać ogrodzeniem. Na ziemi lubawskiej znajdowały się prawdopodobnie trzy tzw. święte gaje: w Łąkach, Lipach i Kurzętniku, gdzie w XIII wieku poganie składali ofiary bożkom i drzewom.

Objawienie Matki Boskiej Łąkowskiej (widzenie dzieci)

Wieki trwająca legenda głosi, że dzieci, pasące bydło na łąkach bratiańskich, nagle bardzo się przelękły, bo piękny jakiś obraz ukazał się im na Drwęcy. Cały opływał w aureoli niebiańskiej jasności i poruszał się jak żywy. Dzieci wkrótce opuściło przerażenie, a ogarnęło je zdziwienie, bo wydawało im się, jak by obraz płynął pod prąd wody. Nagle stanął na środku rzeki, to znów płynął, stawał kilkakrotnie i znowu płynął, aż wreszcie stanął naprzeciwko tego miejsca, gdzie dziś są ruiny klasztoru łąkowskiego i tam już pozostał.

W Łąkach prawdopodobnie nie było wówczas żadnej osady, dopiero o jakieś ćwierć mili drogi było nowo zbudowane Nowe Miasto. Tam też najwcześniej dobiegła wieść o cudownym objawieniu się Matki Boskiej. Ludzie z miasta pobiegli do Łąk, a gdy wydobyto cudowny obraz z wody, przeniesiono go w uroczystej procesji do Nowego Miasta. Jednak w nocy, gdy drzwi były zamknięte, obraz zginął z kościoła i nikt nie wiedział, gdzie się znajduje.

W rezultacie powstała w Łąkach mała kapliczka na lipie, gdzie pozostawiono cudowną figurę.

Łąki Bratiańskie nazwane zostały „Częstochową Północy".

Ojcowie franciszkanie — reformaci zostali sprowadzeni przez Pawła Działyńskiego do Łąk Bratiańskich ok. 1631 roku (gdzie dotychczas znajdowała się kapliczka z cudowną figurą Matki Boski Łąkowskiej). Starosta zbudował tu m.in. pierwotnie drewniany kościół i klasztor, który spłonął, a w 1638 r. zbudował zakonnikom klasztor łąkowski, w którym umieszczono cudowną figurę Matki Boskiej Łąkowskiej.

Ruiny klasztoru w Łąkach — cd.

W Łąkach Bratiańskich za przyczyną Matki Boskiej wierni doznawali łask bożych, które określano mianem cudów.

Przekazy o cudownych uzdrowieniach i cudach otrzymanych za pośrednictwem Matki Boskiej Łąkowskiej skłoniły franciszkanów do starania się w Stolicy Apostolskiej o koronację figury. Decyzją Ojca Świętego Benedykta XIV 7 grudnia 1750 r. otrzymano zezwolenie na koronację figury łąkowskiej madonny.

4 czerwca 1752 roku odbyła się koronacja figury Matki Boskiej Łąkowskiej co jeszcze bardziej rozsławiło Łąki Bratiańskie.

Oprócz pielgrzymek z pobliskich miejscowości były również z dalszych okolic m.in. Kamień, Toruń, Mława, Rypin, Olsztynek. Uczestniczący w nich pielgrzymi przyczyniali się następnie w procesie rozgłaszania wielkich odpustów w Łąkach Bratiańskich. Pielgrzymki z odległych miejscowości przybywały w sposób zorganizowany — kompaniami. Były to pielgrzymki z trzech kierunków: Kaszuby — lewa strona Wisły, Prusy Książęce — Warmia, Polska Kongresowa.

Według akt parafialnych w Gniewie w 1801 roku powstało „Bractwo Matki Boskiej Łąkowskiej", którego celem było ułatwienie pątnikom corocznej pielgrzymki do klasztoru łąkowskiego. Kompania gniewska była jedną z najliczniejszych.

Według różnych źródeł można przypuszczać, że w tygodniu odpustowym przewijało się w Łąkach Bratiańskich od 20 do 30 tysięcy pielgrzymów. Wielkie zbiorowisko wiernych miało silny wpływ na ożywienie ducha religijnego na tych terenach.

W Łąkach Bratiańskich zostało założone w 1856 roku Studium Teologiczne. Wskazuje na to ilość wymienionych zakonników w klasztorze (w 1858 r. było tu 12 zakonników).

W łąkowskim Studium Teologicznym wykładano: prawo kanoniczne, Pismo Święte oraz historię Kościoła. Łąkowska zakonna uczelnia była kuźnią nowych ojców — zakonników i bardzo często gorących patriotów.

W maju 1875 roku ukazała się ustawa, która znosiła w zaborze pruskim wszystkie zakony, z wyjątkiem tych, które zajmowały się opieką i pielęgnowaniem chorych. Na podstawie tej ustawy 27 września 1875 roku klasztor i kościół łąkowski został zamknięty. Po pożarze 5/6 maja 1882 r. spłonął klasztor i kościół. Figura Matki Boskiej Łąkowskiej została przeniesiona do kościoła parafialnego w Nowym Mieście Lubawskim.

Ruiny klasztoru łąkowskiego leżą przy trasie Toruń — Olsztyn. Trasą tą przejeżdża wiele turystów, w tym pielgrzymki zwiedzające sanktuaria maryjne. Turyści zwiedzają tereny byłego klasztoru oraz bazylikę mniejszą p.w. św. Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim, gdzie znajduje się cudowna figura MBŁ z Łąk Bratiańskich.

Na trasie Toruń — Olsztyn znajduje się również w odległości ok. 60 km kolejne Sanktuarium Maryjne w Gietrzwałdzie, a za Olsztynem Stoczek Warmiński.

Szpital Powiatowy im. dr. med. Friedricha Lange

Szpital w Nowym Mieście Lubawskim został pobudowany w latach 1907 – 1908 — jako lecznica powiatowa (Kreiskrankenhauses), którego fundatorem był m.in. dr med. Friedrich Lange. Szpital liczył wówczas 44 łóżka. W latach 30-tych (był p.w. św. Józefa) liczył 3 oddziały: wewnętrzny, chirurgiczny i zakaźny. W razie potrzeby Szpital przyjmował położnice.

Rozbudowa szpitala miała miejsce w latach 1952 – 1953.

Cmentarz w Nowym Mieście Lubawskim

Obecny parafialny cmentarz katolicki w Nowym Mieście Lubawskim mieszczący się prawie w centrum miasta , był założony w średniowieczu poza jego granicami. Przed założeniem cmentarza, w tym miejscu stał szpital i kościół św. Jerzego. W 1624 szpital zamieniono na klasztor oo Franciszkanów, ufundowany przez Starostę Pawła Działyńskiego z Bratiana. Po zburzeniu klasztoru przez lisowczyków, pobudowano klasztor w Łąkach Bratiańskich. Prawdopodobnie od tego okresu teren ten przeznaczono na cmentarz. (w 1898 r. wykopano na cmentarzu kamienie pochodzące z budynków szpitalnych). Południowa część cmentarza była cmentarzem protestanckim. W 1692 r. — ówczesny proboszcz nowomiejski — ks. dr Jan Ewertowski doprowadził do zakazania mów pogrzebowych i śpiewu pieśni na pogrzebach protestanckich oraz starał się odebrać protestantom cmentarz.

W 1918 r. zakończono przebudowę cmentarza. W 1938 roku w związku z naprawą i regulacją ul. Łąkowskiej (ob. Grunwaldzka) na odcinku przycmentarnym cofnięto stary mur w gł. o 2,5 metra.

Rumian — kościół p.w. Św. Barbary

Parafia powstała prawdopodobnie w XVI wieku. Po 1507 r. zbudowano małą kapliczkę z polnych kamieni.

Kościół parafialny został wzniesiony w 1714 r. Kościół barokowy, orientowany. Drewniany, wzniesiony w konstrukcji zrębowej, na kamiennym cokole, a od zewnątrz odeskowany. Prostokątny korpus nawowy z niższym i węższym trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Od strony południowej do korpusu przylega zakrystia i kruchta boczna, a od zachodniej strony kwadratowa wieża. Korpus i prezbiterium kryte jest wspólnym dwuspadowym dachem z gontu.

Teren przykościelny otoczony jest drewnianym ogrodzeniem na wysokim cokole.

W kościele znajduje się późnorenesansowy ołtarz św. Krzyża, barokowy ołtarz sw. Rocha oraz XVIII-wieczny ołtarz główny.

Plebiscyt na Warmii i Mazurach 11-07-1920

Po I wojnie światowej plebiscyt miał ustalić przebieg granicy między Polską i Niemcami na Powiślu, Warmii i Mazurach, Górnym Śląsku. Takie rozstrzygnięcie podjęto na paryskiej konferencji pokojowej, która obradowała w okresie 18 I 1919 – 21 I 1920. Ustalono datę plebiscytu na Warmii i Mazurach na niedzielę 11 lipca 1920 r. Mieszkańcy 11 powiatów południowej części Prus Wschodnich i Powiśla mieli dokonać wyboru pomiędzy Niemcami, a Polską.

Strona niemiecka rozpoczęła propagandowe działania. Do działalności propagandowej włączyły się również niemieckie partie polityczne m.in. Niemiecka Narodowa Partia Ludowa.

W 8 powiatach na Mazurach: ostródzkim, nidzickim, szczycieńskim, mrągowskim, piskim, ełckim, oleckim i giżyckim za Polską padło 7.980 głosów, natomiast za Niemcami 363.209 głosów.

W powiecie ostródzkim na 47.482 głosujących, tylko 1043 osoby opowiedziały się za Polską. Powiat ostródzki mimo to, może się poszczycić tym, że

w związku z głosowaniem plebiscytowym trzy wsie zostały przyłączone do Polski:

- Lubstynek — 93 głosy na 144
- Napromek — 45 głosów na 88
- Groszki — 69 głosów na 74
- Wólka Klonowska — 26 głosów na 28.

W związku, że miejscowości Lubstynek, Napromek i Groszki przylegały bezpośrednio do ówczesnego powiatu lubawskiego, Komisja Graniczna w okręgu olsztyńskim przyznała je Polsce.

Rybno — kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa

Wieś Rybno powstała na ziemiach należących do biskupa chełmińskiego. Pierwsza wzmianka o miejscowości występuje z 1335 r. Pierwsza kapliczka powstała tu w XVI wieku.

Pierwszy kościół parafialny został urządzony na terenie zakupionym w kwietniu 1929 r. od Anny i Augusta Plath. Zakupiona sala została przerobiona na kaplicę.

Kościół parafialny został zbudowany w latach 1986 – 1988 wg projektu mgr. inż. arch. Kazimierza Nadratowskiego. Został wzniesiony z cegły ceramicznej pełnej, kryty dwuspadowym dachem. Kościół salowy z dostawioną

kaplicą boczną i kwadratową wieżą do dłuższej elewacji bocznej, od strony szosy. Okna szklone w ołowiu.

Wieża czterokondygnacyjna, w 2/3 wysokości murowana jest z cegły. Do ściany szczytowej kościoła dostawiony jest budynek parafialny. Budynek jest wzniesiony z ceramicznej cegły na kamiennej podmurówce, kryty dwuspadowym dachem.

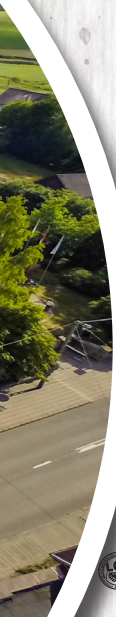

Grodzisko w Nielbarku

dzisko w Nielbarku

Chałup

Bazylika
w Nowym Mieście Lubawskim

Szpital
w Nowym M

Kościół w Skar

ie

Grodzisko w Sampławie

y w Kazanicach

Kościół p.w. Wniebowzięcia
Najświętszej Maryi Panny – k
empirowy w Grabowie

Kościół filialny p.w. Św. Kazimierza
w Gryźlinach

Kościół p.w. Świętego Jana Chrzciciela
i Świętego Michała Archaniota
w Lubawie

Chałupy w Kaz

Kościół
p.w. Św. Anc
w Bysz

Szpital
w Nowym Mieście Lubawskim

Widok z lotu ptaka na Rumian
i kościół p.w. Św. Barbary

Katlewie

aka na
rbary

Kościół w Rybnie

Kościół p.w. Św. Barbary w Rumianie

Kościół p.w. Św.

Baz ba mniejsza, Kolegiata –
sza Apostoła
wski

Kościół p.w.
Św. Katarzyny Aleksandryjskiej
w Prątnicy

omnik pomordowanych w R

Sanktuarium w Lipa

Kościół p.w. Św. Jak
w Mikol

Widok z lotu ptaka na
ściół p.w. Św. Barbary w

Kościół poewangelicki
w Nowym Mie

Mikołaja w Łąkorzu

Mury obronne
w Nowy Mieście Lubawskim

Ruiny klasztoru w Łąkach

Rynek i kościół
p.w. Św. Marii Magdaleny
w Kurzętniku

Widok z lotu ptaka
kościół p.w. Św. Ba

uba Apost
ajkach

Cmentarz
w Nowym Mieście Lubawskim

Kościół p.w. Św. Wawrzyńca
w Rożentalu

Widok z lotu ptaka na
kościół w Rybnie

Grodzisko w Nielbarku

ąkorzu

Widok z lotu ptaka na kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Rybnie

Kościół filialny p.w. Św. Kazimierza w Gryźlinach

p. w. Św. Barbary w Złotowie

Kościół p.w. Św. Barbary w R

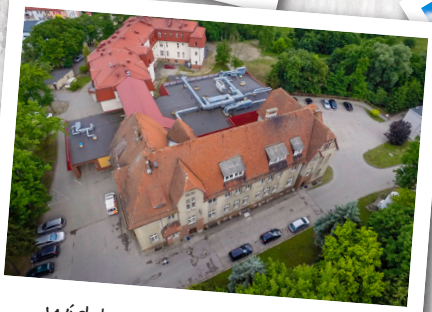

Widok z lotu ptaka na szpital w Nowym Mieście Lubawskim

Sanktuarium w Lipach

ga krzyżowa w Kurzętnik

Kościół p.w. Św. Jakuba w Kaz

Amfiteatr w Kurzętniku

Kościół filialny
p.w. Św. Andrzeja Aposto
w Byszwałdzie

umianie

Kościół poewangelicki
w Nowym Mieście Lubawskim

a górze zamkowej
urzętniku

ół p.w. Św. Mikołaja w Łąkorzu

Widok z lotu ptaka na
kościół p.w. Św. Barbary

Kościół p.w. Wniebov
Najświętszej Maryi Pa
empirowy w Grabo

ół

u

w. Św. Katarzyny
iskiej w Prątnicy

Kościół filialny p.w. Św. Ka
w Gryźlinach

Widok z lotu ptaka na szpital w Nowym Mieście Lubawskim

Cmentarz w Nowym Mieście Lubawskim

mordowanych w

Pałac w Czachówkach

Pomnik upamiętniający Plebiscyt na Warmii i Mazurach 11 VII 1920 Groszki

C
Nowym M

Sanktuarium w Lipach

Kapliczka – trzy dęby, przy drodze prowadzącej z Bratiana

w. Św. Wawrzyńca
ożentalu

Nielbarku

Nawrze

Most w Radomnie

Sanktuarium w Lipach

mentarz
ieście Lubawskim

Muzeum w Łąkorzu

Mury obronne
w Nowym Mieście Lubwskim

Pałac w Czachówkach

dok z lotu ptaka na szpital
owym Mieście Lubawskim

Kościół p.w. Św. Bartłomieja
w Skarlinie

. Św. Marii Magdaleny
Kurzętniku

Kościół poewangelicki
w Nowym Mieście Lubawskim

Most w Radomnie

Wardęgowo - miejsce objawienia

Kościół fili
p.w. Św. Andrz
w Byszw

Grodzisko w Nielbarku

Bazylika mniejsza, Kolegiata –
p.w. Św. Tomasza Apostoła
w Nowym Mieście Lubawski

ściół p.w. Św. Wa
w Rożentalu

Cmentarz
w Nowym Mieście Lubawskim